

6.

SMISAO INTELEKTUALNOG ANGAŽMANA U RATU I OKUPACIJI

Bojan Đorđević

UDK: 316.344.32(=163.41)“194“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se razmatra, u opštim crtama, promišljanje rata iz perspektive okupacije Srbije (1941–1944). Akcenat je stavljen na sučeljavanje intelektualaca tzv. demokratske provenijencije sa smislom angažmana, i to ne samo u samoj okupaciji, već i u deceniji pre izbijanja Drugog svetskog rata. Ukazuje se na moguće razloge intelektualnoj pasivnosti i deangažmanu. Takođe se analizira odnos intelektualaca prema sopstvenom položaju u duboko ideologizovanom svetu, te pitanje etičkih postulata, tj. koliko oni vrede u uslovima onemogućenosti. Svest o potrebi intelektualnog otpora, naime, stavljana je na probu suočavanjem sa činjenicom da se, najčešće, mogućnost takvog otpora – ako se nije želelo prikloniti jednom od dva ilegalna pokreta (četničkom ili partizanskom) – svedena na minimum i da je ostalo samo čuvati svoj intelektualni integritet i ljudsku čast.

Ključne reči: rat, okupacija, intelektualci, strah, fašizam, komunizam

1.

Rat i okupacija zemlje u proleće 1941. godine predstavljali su tektonski poremećaj za ljude toga vremena, pa naravno i za intelektualce. Rat je, istina, u Evropi besneo već godinu i po, ali je odnos srpskih (i drugih jugoslovenskih) intelektualaca prema ratu bio formiran sa odgovarajućom distancom. Naime, izgleda – bar što se tiče intelektualaca tzv. demokratske provenijencije (onih koji nisu bili angažovani u desnim ili levim pokretima) – da su sve manje pisali o ratu što je rat više besneo. Razmišljanja su se svodila na moralistička i često metafizička rasuđivanja o pogubnosti rata i prokletstvu čovekove prirode, ako već nisu bila puko svrstavanje uz jednu od zaraćenih strana. Naravno, nije malo bilo ni primera intelektualnog eskapizma, onog famoznog kandidovskog „obdelavanja svog vrta“. Uz sve to, ipak nije nedostajala svest da se rat približava i jugoslovenskim granicama, te su povremeno vladali napadi panike u građanstvu. Znakovit je opis jednog savremenika o reakciji na sastanak Hitlera i Čemberlena, u jesen 1938. godine, kada je izgledalo da je rat neminovan:

Danas je panika na bankama bila ogromna. Iz Poštanske štedionice je izvučeno pedeset miliona, iz Državne hipotekarne banke isto toliko... Psihoza je užasna, kao nikada posle 1918. godine. Svet se sledio u strahu od rata. Jedan hladan talas opšte zebnje obuzeo je sve i sva. Poslovi su stali u celoj zemlji. Banke su ispražnjene. Nigde vedrog lica, nigde pametnog čoveka. Svi jurimo kao muve bez glave.¹

Slična situacija ponovila se i sledeće godine, kada je rat konačno izbio:

Svet gomila namirnice. Šećera u kocki više nema. Jevreji „stokiraju” robu. Banke su zatvorene... Ceo svet beži iz Beograda i sklanja porodice u unutrašnjost... Naš svet je obuzet samrtinom panikom.²

No, čim se početno uzbuđenje stišalo, situacija je bila sasvim drugačija:

Sve je mirno. Svi sa interesovanjem prate vesti. Znatiželja je ogromna.³

U složenim uslovima prekomponovanja i dekomponovanja jugoslovenske države, intelektualci su u velikom broju učestvovali u međunacionalnim raspravama. Po svemu izgleda da su od jeseni 1939. do proleća 1941. godine mnogo više promišljali nacionalna pitanja nego pitanja rata i morala. Tako je to išlo sve dok Aprilski rat, težak poraz, raspad Jugoslavije i okupacija zemlje, nisu oduzeli smisao dotadašnjem – ma kakvom – intelektualnom angažmanu. Tokom okupacije, kao jedna od osnovnih značajki, uočava se upravo intelektualna zapitanost o smislu angažmana, i to ne samo o svršishodnosti i etičnosti angažmana pod nemačkom i Nedićevom upravom, već i retroaktivno, o smislu i dometima intelektualnog delovanja u prethodnim godinama, u predratnoj Jugoslaviji. Najkraće rečeno, postavljalo se pitanje: čemu rad na nauci i kulturi, čemu društveni angažman, kada to nije moglo da spreči zlo? Ovo pitanje se postavljalo u smislu onoga o čemu piše Isaija Berlin:

Priča se da je veliki zemljotres, koji je polovinom osamnaestog stoleća razorio Lisabon, duboko uzdrmao Volterovu veru u neizbežan čovekov razvoj. Slično, veliki destruktivni politički i društveni preokreti našega vremena podstakli su teške sumnje u ostvarljivost uverljive nauke o čovekovom ponašanju. Naročito je to izraženo kod intelektualaca.⁴

Bolno svestan toga bio je Branko Lazarević. U svome dnevniku vođenom u dane okupacije, a koji predstavlja odraz njegovog traganja za tačkom uporišta u besmislu koji je nadvladao, Lazarević očituje intelektualnu i duhovnu omeđenost kao posledicu društvene stvarnosti:

Kažu nam da treba da imamo samo jedno gledište.⁵ O, kako je to malo! I hiljadu da ih imam, i to o jednoj i istoj pojavi, pa kako je i to malo! Zar sa jednim gledištem u ovaj veliki svet?⁶

¹ Milan JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, *Dnevnik 1936–1941*, Novi Sad 2000., 211.

² *Isto*, 308.-310.

³ *Isto*, 314.

⁴ Isaiah BERLIN, „On Political Judgment”, *The New York Review of Books*, 43/1998., br. 15, 28.

⁵ Ovde Lazarević aludira na poziv jednog od ideologa Nedićevog režima, Vladimira Vujića, da „samo srpskim okom gledamo i srpskom mišlju opet počnemo misliti.” „Mogućnosti našeg književnog stvaranja”, *Obnova* (Beograd), br. 275, 30. 5. 1942., 5.

⁶ Branko LAZAREVIĆ, *Dnevnik jednog nikoga I*, Beograd 2007., 20.

2.

Deprimiranost i razočaranje, te neverica u smisao i domete intelektualnog angažmana, poticali su, delom, i od nespremnosti intelektualaca da dublje promišljaju uzroke rata, kao i raspada Jugoslavije, te građanskoga rata u Srbiji. Naravno, i ovde je zlo imalo naizgled jasne odgovore, koje je ogoljeno formulisalo. U intelektualcima koji su prišli Nedićevom režimu i odlučili se za saradnju sa okupatorima nije bilo nikakvih dilema. Za njih se sav smisao angažmana (ako se on uopšte može nazvati intelektualnim) svodio na označavanje tobožnjih glavnih „krivaca” za propast – a to su bili „judeo-masoni”, demokratija, boljševizam i Jugoslavija. Za njih, dakle, nije bilo teško da potpuno suprotne filozofije i ideologije „ujedine” u tobožnjoj zaveri protiv „nove Evrope”, pa i protiv srpskoga naroda, a sve u duhu ogoljene nacističke propagande. Tako se podjednako osuđivalo i „plutokratsko-kapitalistički duh”, kao i „komunistički otrov”, i „bespuće individualizma” i „boljševički kolektivizam”.

S druge strane, intelektualci demokratske provenijencije ispoljili su razočarenje u moral i principe jugoslovenskih političara, ali su tek retki među njima uočavali i moralna bespuća svojih kolega od nauke i kulture. Naime, intelektualna sporenja u srpskoj naučnoj i kulturnoj javnosti između dva svetska rata bila su, u većini slučajeva, zasnovana na ideološkim antagonizmima, a ne na poetičkim načelima.⁷ U tome treba tražiti jedan od uzroka njihove pasivizacije tokom okupacije, pošto sada nikakvi disonantni tonovi nisu bili mogući, i to ne samo kao intelektualno ospoljavanje kroz članke u retkim novinama i časopisima, već su bili opasni i kao iole otvoreno kritičko mišljenje iskazano u privatnim razgovorima, kako je to primetio Dragutin J. Ranković:

Živimo u vremenu opšteg nepoverenja, i ne zna se ko je kakav. Zato su svi obazrivi i svoje mišljenje ni pred kim ne ispoljavaju, sem u najintimnijem krugu.⁸

Ta pasivizacija nije omogućavala kritičko suočavanje sa sopstvenim angažmanom u predratnom periodu, i često je poprimala karakter dehumanizacije. Čekalo se na oslobođenje, sa uverenjem da će se sve vratiti u prvobitni tok stvari, i da će se sa životom, pa i sa intelektualnim privilegijama, moći nastaviti tamo gde se stalo:

Naši klipani, mislim na one intelektualce, čučače, koji u tom stavu očekuju položaje da im posle rata padnu kao zrele kruške, oni hoće najviše, a neće da dadu ništa od sebe. Oslanjaju se na stare grupacije, na onaj gnjili radikalizam i lažni demokratizam, koji je bio uvod u korupciju, anarhiju i zloupotrebe, na one nemoralne diktatore, na masone i druge grupacije... Takvi su ljudi najštetniji i najparazitiji.⁹

3.

U takvoj mimikriji, čak su i oni intelektualci koji su u Nedićevom režimu bili skrajnuti, pa i nakratko hapšeni u zimu 1941. godine, bili skloni da svoje ćutanje objašnjavaju – i opravdavaju – deprimiranošću i ogorčenjem, te potpunim slomom građanske demo-

⁷ O ovome videti: Gojko TEŠIĆ, *Srpska avangarda i polemički kontekst*, Novi Sad – Beograd 1991., 93.-109.

⁸ Nataša MILIĆEVIĆ – Dušan NIKODIJEVIĆ, *Svakodnevi život pod okupacijom: iskustvo jednog Beograđanina*, Beograd 2011., 406.

⁹ Ariton MIHAILOVIĆ, *Uspomene iz okupacije*, (prire. Bojan Đorđević), Beograd 2004., 48.

БЕОГРАЂАНИ!

Јуче 12 априла 1941 год. после подне Немачка војска ушла је у Београд.

Тога дана у 5 часова после подне предао сам Општину града Београда према добром наређењу Команданта места пукојнику Тусену.

Командант места наредио ми је да осигурам мир, ред и безбедност.

Ја сам дао реч да ће мир, ред и безбедност у Београду бити осигурани. Одмах сам створио наоружану грађанску стражу, која је још синоћ почела патролирати по граду. Ову стражу организовати нико треба да би она могла у потпуности одржати мир, ред и безбедност у Београду.

Командант места изразио је жељу, да ја и даље водим Општину и обављам све функције претседника Општине. Ову тешку дужност прихватио сам уверен, да ће ми савни становник града пружити помоћ, која се буде тражила за испуњење овог задатка.

БЕОГРАЂАНИ!

Командант места изјавио ми је да ће се Немачка војска најкоректније понашати према грађанству, али је тражио да грађанство безусловно испуњава његове наредбе и наређења Председника општине.

Позивам вас све од реда да се и ви лојално и коректно понашате према немачким војницима и да испуњавате све наредбе команданта места и наређења Претседника Општине.

Сваки изград и нишанџет биће строго кажњен по војним законима. Кретање улицама допуштено је од 5 часова изјутра до 19 часова увече. Моћу је допуштено кретање само наоружаној грађанској стражи која одржава мир, ред и безбедност као и службеним лицима, која имају на левој ручи одређену ознаку града пружити помоћ, која се буде тражила за испуњење овог задатка.

Данас се Општина са Ташиндана, из левине и експлозија Прве женске гимназије враћа у своју зграду у Улун Мирковићу улица бр. 1 гас ће наставити свој рад.

БЕОГРАЂАНИ, будите свесни времена и околности у којима живимо и предајте се својим редовним пословима, мирно и приљемно, како би одржали себе и своје породице.

Општина града Београда учиниће са своје стране све што је у њеној моћи да задовољи ваше најпрече потребе: исхрану, здравље и сигурност.

Бр. 46
13 априла 1941 год.
Београд

В. д. ПРЕТСЕДНИКА,
Општине града Београда,
Иван М. Милићевић

Slika 1. Proglas v. d. predsjednika Općine grada Beograda Ivana M. Milićevića građanstvu 13. travnja 1941. o njemačkoj okupaciji Grada

žestći napadi od strane intelektualnih propagandista Nedićevog režima išli na račun tzv. leve inteligencije. Taj deo intelektualaca, tvrdilo se, „otpadio se od svoga naroda i prešao na stranu na kojoj se ovaj narod nikada nije nalazio.”¹⁰ Apostrofiran je „intelektualni partizansko-ustaški ološ” u prikazu „pogubnog delovanja” Josipa Kulundžića, Marka Ristića, Velibora Gligorića, Miroslava Krleža i Veselina Masleše.¹¹ Reč „intelektualac” se u ovakvim napisima uvek stavlja pod navodnike, i ukazuje se na to da su oni, zapravo, „sejači komunizma” i „moralne nakaze”.¹²

No, sada su napadani i tzv. demokratski intelektualci, uz ukazivanje da se više ne sme slediti pogubni „zapadni put”. Već su napadi na odavno pokojnog Jovana Skerlića bili dovoljno znakoviti i upućivali su savremenike na to da se treba odreći ideala koje je Skerlić zastupao – zapadne kulture i jugoslovenstva. U ostrašćeno pamfletističkim tekstovima, Skerlićevo delo je viđeno kao „puno razornog i opasnog dejstva”.¹³ Takođe, Skerlić je uziman kao primer „nekulturnog intelektualca”, sa vrlo jasnim – i pretećim – dodatkom: „kakovih i danas ima mnogo među nama.”¹⁴ Raščlanjajući Skerlićevo delo i difamirajući njegovu ličnost, intelektualni propagandisti Nedićevog režima ustvari su upućivali posrednu poruku

kratije u predratnoj Jugoslaviji, često bez razumevanja da bar u poslednjoj deceniji pred okupaciju te demokratije (sem u začetku) nije ni bilo. S druge strane, treba jasno reći da je sve do otpočinjanja Drugog svetskog rata komunizam među intelektualcima shvatan kao ista (ako ne i veća) opasnost kao i fašizam. I u toj misli nisu bili dosledni samo radikalni desničari, koji su još u tridesetim godinama dvadesetog veka predstavnike srpske književne i umetničke avangarde i nadrealizma, ali i neke druge intelektualce, svojom kritikom uglavnom politički denuncirali (što je posebno bilo opasno tokom Šestojanuarske diktature). Čak i potvrđeno demokratski intelektualci u to su se vreme ideološki oštro suprotstavljali novim idejama, jer su one, po njihovom sudu, kako je to, recimo, govorio Vasa Stajić, „ideje iskorenjene iz nacije.” Međutim, sada, za vreme okupacije, i ti demokratski orijentisani intelektualci doživeli su istu sudbinu i opasne i denuncijantske napade od radikalnih desničara koji su se, u većini, stavili u službu okupatora i Nedićeve vlade.

Naravno, u vreme okupacije i dalje su naj-

¹⁰ Vladimir VELMAR JANKOVIĆ, „Otadžbina i inteligencija”, *Prosvetni glasnik*, 60/1944., br. 1, 14.

¹¹ N. B., „Otrov između *Nove literature* i *Mlade literature*”, *Naša Borba*, 2/1942., br. 29, 10.

¹² Miodrag PETROVIĆ, „Čeljust otrova i smrti”, *Naša borba*, 2/1942., br. 38, 13.

¹³ Vladimir VELMAR JANKOVIĆ, „Skerlić pisac školskih udžbenika”, *Srpski narod*, 1/1942., br. 7, 13.

¹⁴ Vladan STOJANOVIĆ ZOROVAVELJ, „Savremenost Milovana Vidakovića”, *Srpski narod*, 1/1942., br. 14, 13.

intelektualcima demokratske provenijencije da je krajnje vreme da se opredele. Upozoravali su ih da je „jedini zadatak intelektualca danas da bude prosvetitelj svoga naroda koji će u svakom trenutku znati šta činiti i vaspitavati mlađe generacije u srpskom duhu.”¹⁵ Tako je i strah činio da se demokratski intelektualci, ako se i nisu stavili u službu kvislinškog režima, povuku iz javnoga života.

Uz to, posle strahovitog stradanja naroda u Srbiji tokom ustanka iz 1941. godine (masovnih nemačkih pokolja u zapadnoj Srbiji, Kraljevu i Kragujevcu), veoma jaka je bila želja za nekim, kakvim-takvim, mirom. Nedićevoj upravi su čak i oni koji su je smatrali izdajničkom priznavali da je sprečila „komunistički ustanak” i da se „bar ne gladuje”. Treba imati u vidu da, pored sveg terora, od januara 1942. do aprila 1944. godine na tlu Srbije, sem manjih sukoba, nije bilo ratnih dejstava. Glavnina partizanske vojske povukla se iz Srbije, a četnici su bili podeljeni na više frakcija. Tek sa angloameričkim bombardovanjima u proleće 1944. godine Srbija je postala bojno poprište. I demokratski orijentisani intelektualci smatrali su, u većini, svaki pokret otpora nekorisnim i opasnim, i u tome su se potpuno slagali sa kolaboracionistima. Ta raspolućenost – očaj zbog okupacije zemlje i svest da se u Srbiji gladuje zbog odnošenja hrane od strane Nemaca, a s druge strane strah od novih represalija i želja da se u relativnom miru proživi okupacija – ta podvojenost znatno je ograničavala i omeđivala intelektualnu akciju koja bi jasno označila duhovni otpor i okupatoru i njegovim pristašama u Srbiji.¹⁶

4.

Poseban razlog za intelektualno pasiviziranje, međutim – a možda i najveći među onovremenim srpskim intelektualcima – bio je još uvek duboko ukorenjen strah od komunizma. Mnogi intelektualci u Srbiji vajkali su se da do izbijanja rata i okupacije nisu bili „obavešteni” o pravim ciljevima i metodama fašizma, sem što su se plašili italijanskih i nemačkih teritorijalnih pretenzija. Međutim, elementi ideologije (u većoj meri), pa i prakse (u manjoj) fašizma i nacizma bili su dobro poznati još pre rata. I o tome nije pisano samo u tzv. levoj, i progresivnoj štampi, već i u najvažnijim književnim časopisima između dva svetska rata. Dovoljno je samo letimično pogledati napise o fašizmu i nacizmu u *Srpskom književnom glasniku*, pa videti da se o tome ozbiljno raspravljalo, i da nije bilo dileme o kakvim se ideološkim postulatima radi, i kuda, u krajnjoj liniji, fašistička praksa vodi. U *Srpskom književnom glasniku* fašizam je analiziran – i kritikovan – sa više aspekata. Kritikovana je njegova politička i ekonomska osnova, to jest korporativni duh koji se brutalno nametao pod vidom podržavljenja privrede.¹⁷ Ukazivano je na neminovnost zloupotrebe u jednopartijskoj državi, čak na neminovnost korupcije, koja postaje temelj opstajanja takve države. U tom smislu, nije se libilo ni da se progovori o elementima fašizma u Jugoslaviji

¹⁵ Vladimir VELMAR JANKOVIĆ, „Odgovornost intelektualca prema naciji”, *Prosvetni glasnik*, 58/1942., br. 3-5, 215.

¹⁶ O toj podvojenosti u ljudskim duhovima, s jedne strane mržnji prema okupatoru, a s druge želji za koliko-toliko mirnim životom, na više mesta u svome dnevniku (u delovima koji nisu objavljeni), svedoči Ariton Mihailović. Videti: Ariton MIHAILOVIĆ, *Dnevnik /rukopis/*, Arhiv SANU, br. 14205.

¹⁷ Milan GROL, „Razgovor o korporativnom poretku”, *Srpski književni glasnik*, 42/1934., br. 5, 383.-390., br. 6, 456.-463.

i načinima kako da se oni suzbiju.¹⁸ Pisano je, već sa pojavom fašizma u Italiji, kako je pogrešno uverenje demokratskih vlada da se fašistički pokreti i grupe mogu kontrolisati i upotrebiti u političkoj borbi, i ukazivano na to da agresivnost tih grupa, ukoliko se oštrim merama ne suzbija, može da dovede samo do sloma države ili fašističke diktature.¹⁹ Slobodan Jovanović je, pak, u jednom od svojih najangažovanijih članaka, ukazivao da su intelektualni rad i sloboda intelektualnog delovanja „apsolutno nemogući” u fašizmu i nacizmu, jer se „do naučne istine u ovakvim totalitarnim društvima ne dolazi slobodnim ispitivanjem, nego se vladajuća ideologija izdiže do naučne istine.”²⁰ Ono što je još važnije, Jovanović ovo piše samo godinu dana posle dolaska Hitlera na vlast, i neskriveno ima na umu upravo „hitlerizam”, tj. nacističku Nemačku.²¹

Da je, međutim, intelektualnog otpora i suočavanja sa fašističkim zlom bilo među srpskim intelektualcima i u vreme okupacije, možemo saznati samo posredno. Iako je gotovo dve stotine intelektualaca preventivno uhapšeno u novembru 1941. godine i odvedeno u logor na Banjici, gde je većina ostala do proleća 1942. godine, strah koji su Nemci i Nedićeva vlast mislili da uliju nije mogao sasvim da izbriše njihova demokratska uverenja. Da nije tako, ne bi se u srpskoj štampi toga vremena stalno apelovalo na njih da pomognu Nediću i Vladi nacionalnog spasa, ne bi toliko njih bilo penzionisano²² ili isterano sa posla.²³

Da je intelektualni otpor fašizmu postojao, makar se sastojao samo u odbijanju ogromne većine intelektualaca da sarađuje u bilo kom vidu sa srpskim kvislinškim vlastima, pa i izvesnog polujavnog iskazivanja nezadovoljstva, svedoče napisi režimskih propagandista u kojima se kritikuju intelektualci koji su „pasivni posmatrači događaja” i pozivaju se da stvore „intelektualnu radnu zajednicu u interesu srpskoga naroda.”²⁴ Takvi, „nepozdani”, demokratski orijentisani intelektualci, trebalo je da „prevaziđu predrasude” i da se svi, „listom, bez izuzetka, patriotski i potpuno”, stave u službu srpske vlade.²⁵ Uostalom, da ovi apeli, pa i pretnje, nisu imali mnogo uspeha, svedoči članak u kome se kaže da od „međuratne naše inteligencije, zaražene jugoslovenstvom i odrođene od sopstvenog naroda” nema više mnogo koristi, te da „treba da se izgradi novi tip srpskog intelektualca koji će i hteti, i moći, i znati razlikovati preozbiljne znake vremena.”²⁶

Svi ovi razlozi, uzeti pojedinačno i skupno, uticali su na neminovnu pasivizaciju i povlačenje iz javnosti tokom okupacije najvećeg dela srpske inteligencije. U osećanju nemoći i osujećenosti, egzistencijalne i intelektualne, takođe i u osećanju nepripadanja (ni fašističkoj inteligenciji, ali ni nacionalističkom ili komunističkom pokretu), većina intelektualaca u Srbiji je izabrala težak, često rizičan, način da časno, u pasivnom otporu i odbijanju, provede okupaciju. Međutim, ako je to tad bilo moguće, uz izvesne rizike,

¹⁸ Vojislav M. GROL, „Fenomen jedne partije”, *Srpski književni glasnik*, 46/1939., br. 5, 376.-385.

¹⁹ Živojin BALUGDŽIĆ, „Fašizam i nacionalizam u Italiji”, *Srpski književni glasnik*, 9/1923., br. 2, 95.-101.

²⁰ Slobodan JOVANOVIĆ, „Hitlerizam u državnom pravu”, *Srpski književni glasnik*, 41/1934., br. 1, 37.-42.

²¹ O stavu *Srpskog književnog glasnika* (a to je onda značilo intelektualaca demokratske provenijencije) prema totalitarnim ideologijama, opširno videti: Predrag PROTIĆ, „Odnos *Srpskog književnog glasnika* prema totalitarnim ideologijama između dva svetska rata”, *Sto godina "Srpskog književnog glasnika": zbornik radova*, (ur. Staniša Tutnjević), Beograd 2003., 393.-405.

²² „Penzionisanje profesora Univerziteta”, *Obnova*, 1/1941., br. 125, 12.-13.

²³ „Otpušteni profesori Univerziteta”, *Novo vreme*, 2/1942., br. 240, 4.

²⁴ Vladimir VELMAR JANKOVIĆ, „Opredeljenja”, *Obnova*, 2/1942., br. 158, Božićni dodatak.

²⁵ Milan JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, „Zadatak srpske inteligencije”, *Obnova*, 2/1942., br. 168, 5.

²⁶ V. LAZAREVIĆ, „Za srpski univerzitet”, *Obnova*, 2/1942., br. 270, 5.

posle oslobođenja ovim se intelektualcima nije pružila takva prilika. Oni koji odmah nisu bili obeleženi, uhapšeni, pa i ubijeni, ili koji nisu izbegli, morali su da se opredele, po cenu svog egzistencijalnog, pa i profesionalnog opstanka. Ali, to je druga priča, koja, međutim, ima korene u prethodnoj.

INTELLECTUALS DURING THE WAR AND OCCUPATION: THE MEANING OF POLITICAL ENGAGEMENT

After the outbreak of World War II, in the autumn of 1939, Serbian intellectuals were more focused on national discussions concerning the terms of reorganization of the Kingdom of Yugoslavia rather than the analysis of the phenomena of war and fascism and their meaning. The war of April 1941 and the subsequent occupation robbed the intellectual engagement of its previous meaning. While a certain number of intellectuals supported the quisling regime and its fascist ideology and others actively joined the resistance, the majority of intellectuals with democratic tendencies became passive and stopped with all public activities. The primary reason behind this was the absolute inability to follow intellectual pursuits without accepting collaboration which the occupying forces. There were, however, other reasons. Such intellectuals often blamed their lack of engagement on a feeling of hopelessness and bitterness over the collapse of civic democracy and the fall of Yugoslavia itself. Also present was a strong desire for any kind of peace, following the brutal German crack-down on the uprising in Serbia. Finally, intellectuals in favour of democracy who had, up until that point, focused on admonishing communism and warning about the possibility of the Bolshevik revolution, faced a rude awakening to the sinister nature of fascism. Still, most intellectuals managed to maintain a level of human and intellectual integrity, keeping their honour, but not without personal risk.

Keywords: war, occupation, intellectuals, fear, fascism, communism

Izvori i literatura

Izvori

Ariton MIHAILOVIĆ, *Dnevnik*, Arhiv SANU, br. 14205.

Naša borba, 2/1942., br. 29; 2/1942., br. 38.

Novo vreme, 2/1942., br. 240.

Obnova, 1/1941., br. 125; 2/1942., br. 158; 2/1942., br. 168; 2/1942., br. 270; 2/1942., br. 275.

Prosvetni glasnik, 58/1942., br. 3-5; 60/1944., br. 1.

Srpski književni glasnik, 9/1923., br. 2; 41/1934., br. 1; 42/1934., br. 5, 46/1939., br. 5.

Srpski narod, 1/1942., br. 7; 1/1942., br. 14.

Literatura

Isaiah BERLIN, „On Political Judgment”, *The New York Review of Books*, 43/1998., br. 15, 26.-30.

Milan JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, *Dnevnik 1936–1941*, Novi Sad 2000.

Branko LAZAREVIĆ, *Dnevnik jednog nikoga I*, Beograd 2007.

Ariton MIHAILOVIĆ, *Uspomene iz okupacije*, (prir. Bojan Đorđević), Beograd 2004.

Nataša MILIĆEVIĆ – Dušan NIKODIJEVIĆ, *Svakodnevni život pod okupacijom: iskustvo jednog Beograđanina*, Beograd 2011.

Predrag PROTIĆ, „Odnos Srpskog književnog glasnika prema totalitarnim ideologijama između dva svetska rata”, *Sto godina “Srpskog književnog glasnika”: zbornik radova*, (ur. Staniša Tutnjević), Beograd 2003., 393.-405.

Gojko TEŠIĆ, *Srpska avangarda i polemički kontekst*, Novi Sad – Beograd 1991.